

PROJEKAT BIOGRAFSKOG LEKSIKONA ULEME „PERIFERNOG ISLAMA“

U organizacionom okviru francuskog Nacionalnog centra za naučna istraživanja (Centre National de la Recherche Scientifique - CNRS) od 1983. godine deluje orijentalistički istraživački tim (GO-122 = administrativna šifra) okupljen oko makro-projekta „Prenošenje znanja u perifernom islamskom svetu“ („La transmission du savoir dans le monde musulman peripherique“). U sklopu ovog makro-projekta izučavaju se za sada četiri teme:

1. „Mistički (derviški) redovi“
2. „Ulema“
3. „Političko-religijski pokreti“

4. „Verski stručnjaci potekli iz lokalnog substrata (Les spécialistes religieux issus du substrat local“). Osnovno obeležje pristupa navedenim temama jeste izrazita interdiscipliniranost, koja leži u samim temeljima koncepcije na kojoj počiva srazmerno mlada, atipična i dinamična univerzitetska institucija Visoka škola za društvene nauke (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales - EHESS), koja je akademsko i upravno sedište naučnoistraživačke jedinice GO - 122. „Nas ne interesuju naučne discipline, već naučni problemi“, odgovorio je svojevremeno jedan od osnivača ove škole, veliki istoričar Žak Le Gof (Jacques Le Goff) na kritičku primjedbu, poteklu iz konzervativnih krugova „Stare Sorbone“, o čudnom disciplinarnom „koktelu“ njene naučne strukture. Na projektu izučavanja „perifernog islama“ sarađuju, dakle, stručnjaci različitih profila - istoričari, orijentalisti, etnolozi, politikolozi, muzikolozi, lingvisti itd. Svi oni, po pravilu, poseduju dvostruku islamističku kompetenciju koja podrazumeva poznavanje islamske civilizacije u jednom od njenih, uslovno rečeno, središnjih i stožernih vido-va, arapskom, persijskom ili turskom, s jedne, i užu specijalizovanost za jednu od regionalnih ili lokalnih „perifernih“ kulturnih sfera, pri čemu je od razumljivo velikog značaj neophodna (više) jezička osobenost. Područje istraživanja dvostruko je omeđeno - geografskim i istorijskim granicama, koje su načelno jasno postavljene, ili u potrebnoj meri i fleksibilne. Središnja,

matična zona islamskog sveta, koja, prema manje-više prihvaćenom, prećutnom orijentalističkom konsenzusu, obuhvata arapske zemlje, Iran i Tursku, i na kojoj je tradicionalno usmeravano težište naučnog zanimanja, svesno je ostavljena po strani, a sistematska istraživačka pažnja posvećena je, za sada prevashodno u koordinatama četiriju naznačenih tematskih krugova, tzv. „perifernim“ delovima islamskog sveta, uključujući i krajeve u kojima žive značajne muslimanske manjine (= područja islamske dijaspore). Trebali uopšte podsećati na to da, globalno uzevši, velika većina muslimana nastanjuje danas upravo tu zonu „perifernog“ islama, određenje „periferni“ ne nosi, naravno, nikakvu pežorativnu konotaciju.¹⁾

Istraživanja se odvijaju kroz raznovrsne oblike kolektivnog rada i razmene naučnih informacija, uključujući i javne stručne i naučne skupove u sedam regionalno razvrstanih skupina saradnika, odnosno sekcija:

1. Daleki istok
2. Jugoistočna Azija
3. Indijski potkontinent
4. Centralna Azija. Kavkaz i tatarski krajevi na srednjoj Volgi.
5. Jugoistočna Evropa (sa Balkanom)
6. Zapadna Afrika
7. Istočna Afrika

U istorijskom pogledu, pažnja je usredsređena na novije doba (*peruïdes moderne et contemporaine*), koje, zavisno od datog područja, počinje u drugoj polovini XVIII ili u XIX veku. Tokom modernog doba došlo je, naime, do pravog razmaha vaspitno-obrazovnih, nacionalnih i autonomističkih pokreta, o čemu za sada postoje srazmerno lako dostupni izvori. Mnogi od njih su, međutim, skloni propadanju i nestajanju, pa ih treba na vreme obraditi.

Sve četiri teme oko kojih se trenutno okupljaju saradnici na makroprojektu „Prenošenje znanja u perifernom islamskom svetu“ neosporno su aktualne, zanimljive i podsticajne i iz naše, jugoslovenske perspektive. Ovom prilikom biće, razumljivo, nešto više reči o radu na izučavanju društvene uloge i raznostrane delatnosti uleme (‘ulama) tzv. „perifernog islama“.

1) „It may be heuristically useful to look under the surface of the large configurations of Muslim society and away from their main centres of power when examining social structure and process“ (Akbar Ahmed, *Emergent trends in Muslim tribal society: the wazir movement of the mullah of Wana in North West frontier province of Pakistan*, in Said Amir Arjomand (ed.). *From Nationalism to Revolutionary Islam*, London, 1984, 75).

Prema uverenju koje se nepodeljeno iskazuje unutar celine istraživačkog tima, ovo je ujedno i najznačajnije područje dugoročnog angažovanja, a kao rezultat „višefaznog“ kolektivnog rada većeg broja francuskih i stranih naučnika trebalo bi da nastane jednotomni Biografski leksikon uleme perifernog islamskog sveta od polovine XIX veka do naših dana (radni naslov u početnoj fazi: *Dictionnaire biographique des 'ulama du monde musulman peripherique du milieu du XIX eme siecle a nos jours*).

Leksikon je zamišljen kao zamašno enciklopedijsko delo, sa više od hiljadu biografskih odrednica, a trebalo bi da posluži kao svojevrsna dopuna Enciklopediji islama, neosporno najznačajnijem postojećem orijentalističkom priručniku na evropskim jezicima. Knjiga bi trebalo da bude istog formata (18x26,5 cm) kao i Enciklopedija islama, a tekst enciklopedijskih članaka biće, kao i u njoj, složen dvostubačno. Preliminarno je predviđeno da svaka od sedam obuhvaćenih geografskih zona „perifernog islama“ bude zastupljena sa 100 do 150 odrednica, odnosno alima, a u slučaju izuzetno bogate građe, maksimalno do 200. Prosečna dužina enciklopedijskog članka iznosila bi oko dve stranice mašinopisa normalnog proreda, s tim što bi najznačajnijim ličnostima pripadale četiri stranice, a samo u iznimnim slučajevima i više od toga. Kao i za svaku drugu publikaciju enciklopedijskog tipa, ključno pitanje, koje je usredsređeno razmatrano tokom pripreme i početne faze rada, i koje trajno ostaje na dnevnom redu, jeste utvrđivanje kriterijuma za izbor ličnosti koje će biti uvršćene u Leksikon, izrada prve, otvorene verzije alfabeta i kategorizacija alimā prema relativnom značaju, od čega zavisi i približni broj redova teksta koji će svakom pojedinom od njih biti posvećen. Kao osnovna merila značaja doprinosa određenog alima usvojeni su: inferentni domašaj njegovog učenja, a zatim brojnost učenika i sledbenika, učešće u stvaranju škola i neformalnih žarišta islamskog obrazovanja, broj i vrednost objavljenih radova, širina sfere uticaja, kao i posthumno uvažavanje i ugled. U obzir se ravnopravno uzimaju poučavanje usmenom i pisanom rečju, jer, kao što je poznato, a neretko se predviđa, za čitave prostrane zone „perifernog“, pa i središnjeg islama, dominantne su odlike usmene kulture, a o još uvek rasprostranjenoj nepismenosti da i ne govorimo. Posle niza internih konsultacija i intenzivne razmene mišljenja među francuskim i stranim saradnicima, okupljenim oko projekta, kao i izrade većeg broja probnih idejnih rešenja strukture, kompozicije i grafičkog lika enciklopedijske odrednice, utvrđena su i u informativnom biltenu *Lettre d'information* (9, 1989, 43-46) objavljena uputstva za autore tekstova u Leksikonu, čiji je naslov unekoliko izmenjen (*Instruction pour le Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman peripherique*) i sada glasi Biografski rečnik učenjaka i velikih ličnosti perifernog is-

lamskog sveta. Kao što se vidi, „izbegnuto“ je ključno određenje uleme ‘ulama’, bez objašnjenja zbog čega je tako postupljeno, pa su moguća različita nagađanja koja će dalji tok rada na projektu svakako otkloniti. Najverovatnije je određenu ulogu pri opredeljivanju da se Leksikonu donekle modifikuje i proširi naziv odigrala i bojazan da bi isticanje kolektiva (zbirne imenice) ulema, koji tradicionalno ima stabilizovanu, ali donekle i prekomerno svedenu, terminološku vrednost u islamistici, moglo navesti na pomisao da su ovim biografskim enciklopedijskim priručnikom obuhvaćeni isključivo teolozi i islamski pravnici u najužem, specijalističkom smislu reči, što nika-ko ne bi odgovaralo suštini čitave zamisli, kao i obuhvatnosti i višestranosti uloge uleme u životu islamskih društava. U prilogu ovog informativnog napisa reprodukovano je integralni tekst uputstva, zajedno sa dve stranice ilustrativnih specimena enciklopedijskih članaka. Uveren sam da je više nego jasno da projekat izrade jednog biografskog leksikona uleme „perifernog islama“ iz mnogo razloga mora biti zanimljiv za jugoslavensku muslimansku zajednicu i da zaslužuje njenu punu pažnju. Štaviše, to je poduhvat koji se najneposrednije i najvitalnije tiče i jugoslovenske kulture u celini.

U islamskim zajednicama koje čuvaju i neguju svoje izvorne vrednosti i ne zanemaruju pozitivne aspekte viševjekovne socijalne kultivisanosti, učeni ljudi i danas uživaju nepodeljeno visok i sasvim izuzetan ugled i poštovanje među svetom, iako njihov povremeno čemeran i preskroman imovinski i egzistencijalni položaj, za koji svakako nisu odgovorna pokoljenja iskrenih vernika bez uticaja na poluge stvarne društvene moći, može prividno upućivati na suprotno. Ulema je, kao što smo imali priliku i na ovom naučnom skupu čuti, sačinjavala daleko najveći deo obrazovanog sloja muslimanskog društva, pa je prirodno bila i glavni generator idejnih, kulturnih i naučnih vrednosti, od kojih je uvek presudno zavisila ne samo ukupna intelektualna klima određenog prostora i vremena, već i svekoliki razvoj društva.²⁾

To je već poodavno shvaćeno i u okviru savremene sociologije islama, pa se proučavanju mesta, strukture i delovanja uleme kroz istoriju islamskih zajednica poklanja naglašena pažnja. Tako je poznati holondski islamist J.H. Hramers, jedan od utemeljivača savremene sociologije islama, na XXII Međunarodnom kongresu orijentalista u Istanbulu 1951. godine, zalažući se za šire zasnivanje ove discipline, rekao i sledeće: „Lako uočljiv uticaj religije ispoljava se kroz postojanje klase znalaca religije; odnosno uleme, koja je nastala u vreme Umajada. To su duhovni vodiči islamskog društva; znatan

2) „In the Islamic and Qur’anic glossary, „scholar“ (alem; plural; ulema) has exactly the same meaning that today’s cultures, literature, as well as revolutionary, popular and responsible ideologies give for the word ‘intellectual’“ (Dr Ali Shari’ati, The Responasability of Being sa Shi’a, „Kayhan International“, 26 may 1990. 8).

deo njih preuzima na sebe celokupno obrazovanje na svim nivoima, dok, s druge strane, služe i institucijama vlasti kao sudije ili, pak, sekretari (pisari). U širem smislu ovoj klasi mogu se priključiti i učenjaci koji se bave različitim znanostima, kao što su filologija i leksikografija, pa čak i tzv. „neislamskim znanostima“ poput matematike i filozofije. Ovu klasu obrazuju predstavnici duhovne (= intelektualne) civilizacije overene religijom“ (La sociologie de l'Islam. Proceedings of the Twentysecond Congress of Orientalists /held in Istanbul, september 15th to 22nd, 1951/, I, Istanbul, 1953, 91). Slično tvrdi i Franc Rozental (Franz Rosenthal), koji je posebnu studiju posvetio konceptu znanja u islamskoj civilizaciji, pod rečitim naslovom Znanje u trijumfu (ili Trijumfujuće znanje engl. Knowledge Triumphant), gde čitamo: „Znalci /„ulama“, bili su u očima bogoslova i pravnika, a docnije i u očima muslimanskih masa, pre svega predstavnici učenih slojeva, koji su kontrolisali celokupan verski život društva i građanske (civilne) aspekte njegovog političkog života. Pod time se, međutim, nije podrazumevalo puko poznavanje činjenica, već znanje koje je počivalo na naučno verifikovanim (dokazanim) epistemološkim osnovama“ (Toržestvo znanija, Moskva, 1978, 234). U okviru naučne orijentalistike postoji, dakle, puna svest o stvarnom mestu sloja uleme u strukturi i funkcionisanju islamskih društava. O tome najubedljivije svedoči i projekat Biografskog rečnika, o kome govorimo.

Što se tiče ulême sa jugoslovenskog područja na osnovu dosadašnjih razmatranja i procena, pretpostavlja se da bi između pedeset i šezdeset njenih predstavnika moglo dobiti, na osnovu utvrđenih kriterijuma, mesto u Biografskom rečniku. Konačan alfabetar još uvek nije urađen, pa je svaka sugestija dobrodošla. Za sada je, u radnom smislu, ustanovljeno pet kategorija alima, prema relativnom značaju koji, naravno, sem kod onih najviđenijih i najglasovitijih, nije nimalo lako objektivno odrediti. Primera radi, recimo da će najviše mesta u Leksikonu (za sada se veruje dva stupca enciklopedijskog teksta) verovatno pripasti ličnostima kao što su Safvet-beg Bašagić (1870-1934), Mehmed Handžić (1906-1944). Ali Fehmi Džabić (1853-1918) - o kome, inače, već postoji tekst u Enciklopediji islama, Džemaludin Čaušević (1870-1938), a zatim Šukrija Alagić (1881-1936), Tajib Okić (1902-1977) Šaćir Sikirić (1893-1966), Kasim Dobrača (1910-1979), Fehim Spaho (1877-1942), Muhamed Seid Serdarević (1882-1918) itd. Tu su, potom, i ugledni šejhovi, poput Malićija, Numanagića, Čazim-babe Bakalija, Hadžiabdića itd. Od domaćih poznavalaca kulturno-istorijske problematike jugoslovenskog islama, odnosno zajednice muslimana Jugoslavije i od njihove spremnosti da se na odgovarajući način pridruže naporima saradnika okupljenih oko projekta Biografskog rečnika, umnogome će zavisiti konačni rezultat i reprezentativnost jugoslovenske komponente tog vrednog i korisnog priručnika.

Dozvolite mi da na kraju, ohrabren konstruktivnom atmosferom i visokim stručnim i naučnim nivoom većine sadržajnih i zanimljivih saopštenja, što su, bar po mom utisku, osnovne karakteristike ovoga skupa, iznesem jednu molbu i jedan predlog, ili, tačnije ideju za razmišljanje.

Molba: Molim da mi se lično, u pisanoj formi, upute predlozi i sugestije u vezi sa Biografskim rečnikom. Po mogućnosti, dobro bi bilo da onaj ko to želi ukaže ne samo na imena uleme koja bi trebalo uvrstiti u Leksikon, već i na redosled po značaju.

Ideja: U poslednje vreme ponovo se počinje govoriti o potrebi postojanja posebnih nacionalnih kulturnih institucija Muslimana u Jugoslaviji, osobito u Bosni i Hercegovini, kako bi se, navodno, stvorili uslovi za razgraničavanje verske i nacionalne sfere, za koje se s razlogom tvrdi da se u velikoj meri preklapaju i prožimaju. O tome se ovde ne bih izjašnjavao, jer se, s jedne strane, ne smatram za to pozvanim, a, osim toga, reč je o značajnom pitanju koje je van tematskog kruga obuhvaćenog ovom našom halkom.

Ako je, međutim, o institucijama reč, podsetio bih da one ne moraju imati isključivo oblik zvanično osnovane ustanove smeštene u neku zgradu, sa obaveznom administracijom i, pošto je o kulturi zbor, verovatnim finansijskim i drugim nedaćama. Smatram da bi bilo celishodno, upravo sa nacionalnog muslimanskog stanovišta, koje nužno do određene mere konstitutivno podrazumeva i versko, razmisliti o projektu izrade jednog Muslimanskog biografskog leksikona ili Biografskog leksikona (jugoslovenskih) Muslimana (postoji, kao što znamo, Hrvatski biografski leksikon). Nosioc takvog složenog i odgovornog posla mogle bi biti institucije kao što su ANU BiH, Istorijski institut, Orijentalni institut, Islamski teološki fakultet i slične, uz podrazumevanu jugoslovensku saradnju. Naučnih i stručnih snaga ima, što pokazuje, bar kad je jedna oblast u pitanju, i ovaj skup, a društvena i kulturna opravdanost takvog, u najboljem smislu te reči konstruktivnog nacionalnog poduhvata mislim da je van svake sumnje. Duboko sam uveren da ulazimo u vreme kada će se, na osnovu objektivne, stručne i svestrane procene svojih zasluga za muslimansku naciju, ali i za demokratsku jugoslovensku zajednicu, u istoj knjizi naći, na primer, Safvet-beg Bašagić, Mersad Berber, Džemal Bijedić, Musa Ćazim Ćatić, Asim Ferhatović, Džemaludin Čaušević, Asim Kurjak, Ademaga Mešić i, recimo, Emir Kusturica. Takva knjiga bila bi prava nacionalna institucija, a ja svesrdno glasam upravo za takve institucije.

PROJET DU DICTIONNAIRE BIOGRAPHIQUE DES „ULEMA“ DU MONDE MUSLIMAN PERIPHERIQUE DU MILIEU DU XIX EME SIECLE A NOS JOURS

L'auteur presente l'operation majeure de l'equipe de chercheurs qui au sein du CRNS (Paris) etudie „la transmission du savoir dans le monde musulman peripherique“. Les travaux collectifs sont organises autour de quatre themes: les ordres mystiques, les oulemas ('ulamâ), les mouvements politico-religieux, et les specialistes religieux issus du substrat local. Les recherches par la pluridisciplinarite tandis que le domaine couvert se definit par une double limitation geographique et historique. Laissant de cote le centre du monde islamique, on etudie tous les autres pays musulmans en se limitant aux periodes moderne et contemporaine.

Le Dictionnaire biographique, qui sera redige en collaboration avec de nombreux specialistes francais et etrangers, groupera plus de mille notices biographiques. Il est concu comme un complement a l'Encyclopedie de l'Islam et se presentera sous la forme d'un volume de même format, en deux colonnes d'environ 400 pages. L'auteur presente le projet en detail et signale son importance pour les musulmans yougoslaves dont les specialistes sont invites a collaborer activement a sa realisation.

